

Trabzon İlahiyat Dergisi
Trabzon Theology Journal
ISSN 2651-4559 | e-ISSN 2651-4567
TİD, cilt / volume: 8, sayı / issue: 1
(Bahar / Spring 2021): 139-169

**Erken Dönem Hadis Münekkitlerinden Ebû İshâk Cûzecânî'nin
Nâsıbilikle İtham Edilmesinin Tenkidi**
Criticism of Nâsibi Allegations against Abû Ishâk Jûzajânî who is one of
the Hadîth Reviewer in the Early Period

Yusuf Oktan

Dr. Öğr. Gör., Yalova Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
Hadis Anabilim Dalı
Lecturer Dr., Yalova University, Faculty of Islamic Sciences,
Department of Hadith
Yalova/Turkey

email: oktanyusuf@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9196-8919>

DOI: 10.33718/tid.910186

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 5 Nisan / April 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 5 Haziran / June 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Yusuf Oktan, "Erken Dönem Hadis Münekkitlerinden
Ebû İshâk Cûzecânî'nin Nâsıbilikle İtham Edilmesinin Tenkidi", *Trabzon
İlahiyat Dergisi* 8/1 (Bahar 2021): 139-169

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit
edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism
detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tid>
mailto: trabzonilahiyatdergisi@gmail.com

Copyright © Published by Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.
Trabzon University, Faculty of Theology,
Trabzon, 61080 Turkey.
Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Erken Dönem Hadis Münekkitlerinden Ebû İshâk Cûzecânî'nin Nâsibîlikle İtham Edilmesinin Tenkidi

Öz

Hız. Peygamber'in vefatından sonra görülen siyasî ve mezhebî olaylar İslam tarihinde muhtelif düşünce ve fırkaların oluşumuna neden olmuştur. Bid'at görüşlerin yayılması hadis ilminde isnadın sorulmasına ve böylece cerh ve ta'dîl ilminin gelişimine sebep olmuştur. Ricâl ilminde önemli bir yeri olan ve râviler hakkındaki sözleriyle istidlâl yapılan Ebû İshâk İbrâhim b. Yakûb Cûzecânî (ö. 259/821) de başta *Ahvâlü'r-ricâl* adlı eseri olmak üzere diğer muhtelif telifleriyle bu ilme katkılarda bulunmuştur. Önemli muhaddislerden hadis okuyan ve dönemin önde gelen muhaddislerinin de hocası olan Cûzecânî, Ahmed b. Hanbel'in de hürmet ve muhabbetini kesbetmiştir. Ancak hicrî 4. asırda Hz. Ali muhalifliğiyle anılmış, sonrasında ise zamanla Harûrî, Hureyzî gibi Nâsibî fırkalara nispet edilmiştir. Böylece Cûzecânî'nin müteşeyyi' ve Şiîliğin yaygın görüldüğü Kûfeli râvilerle yönelik tenkitleri, münekkitle mecrûh arasında itikâdî husumet bulunması hasebiyle itibardan düşürülmüştür. Özellikle 4. asır müellifleri tarafından Cûzecânî'ye yönelik Hz. Ali merkezli hafif ithamlar sonraki dönemlerde ağır tenkitlere dönüşerek birçok müellif tarafından kullanılmıştır. Buna göre makale, Cûzecânî'nin Hz. Ali karşıtı bir Nâsibî olduğu, müteşeyyi' ve Kûfeli râvilerle karşı mezhebî temayülünden dolayı insafsız davranmadığı yönündeki iddiaları tenkit etmeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: *Hadîs, Cerh ve Ta'dîl, Şîa, Nâsibî, Kûfe, Cûzecânî.*

Criticism of Nâsibî Allegations against Abû İshâk Jûzajânî who is one of the Hadîth Reviewer in the Early Period

Abstract

Political and sectarian events after the death of Prophet Muhammed (pbuh) caused the formation of various ideas and sects in the history of Islam. The spread of bid'a views has led to the question of isnad in the science of hadith and thus the development of the science of al-Jarh and at-ta'dîl. Abû İshâk İbrâhim b. Yakûb Jûzajânî (d. 259/821), who had an important place in the science of rijâl, and the words of whom about narrators were quoted, did important contributions to this science with his work named *Ahvâlü'r-rijâl* and other various works. Jûzajânî, who read hadith from important hadith scholars and was the teacher of the leading hadith scholars of the time, also gained the respect and affection of Ahmad b. Hanbal. However, he was mentioned in the 4th century with his opposition to Ali, and later on, in time, he was attributed to Nâsibî sects such as Harûrî and Hureyzî. Later on, Jûzajânî's criticisms, against the mutashayya' narrators, especially those of narrators from al-Kûfa, were discredited due to the fact that there was a creed between the critic and the criticized. Especially by the 4th century authors, the mild accusations against Jûzajânî on 'Alî turned into harsh criticisms in the following periods and were used by many authors lately. According to this, the article aims to criticize the allegations against Jûzajânî, especially the claim that he was anti-'Alî and was Nâsibî and he did not behave fairly towards the mutashayyi' narrators from Kûfe due to his sectarian status.

Keywords: *Hadîth, al-Jarh and al-Ta'dîl, Shî'a, Nâsibî, al-Kûfa, Jûzajânî.*

Giriş

Horasan bölgesinde bir şehir olan Cûzecân'a¹ nispet edilen Ebû İshâk İbrâhim b. Yakûb Cûzecânî,² hicrî 3. asırda Dımaşk'ta öne çıkan hadis münekkitlerinden biridir. Başta Abdullah b. Bekr es-Sehmî (ö. 204/819), Yezîd b. Hârûn (ö. 206/821), Bişr b. Ömer ez-Zührânî (ö. 207/822) olmak üzere dönemin önde gelen muhaddislerinden hadis rivâyet etmiş, kendisinden ise Irak ve Şam muhaddisleri nakilde bulunmuştur.³ Sünen müellifleri Ebû Dâvud (ö. 275/889) ve Tirmizî'nin (ö. 279/892) hocası olan Cûzecânî, öğrencisi Nesâî (ö. 303/915) tarafından da tevsîk edilmiştir.⁴ Kaynaklarda dönemin önde gelen hadis alimlerinden Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ile mektuplaştığı, Ahmed b. Hanbel'in minberde onun görüşlerini okuyarak bir bakıma kendi görüşlerini güçlendirdiği,⁵ İbn Maîn

1 İbnü'l-Esîr, *el-Lubâb*, 1/308.

2 Zamanın Horasan sınırları içerisinde kalan Cûzecân şehri günümüzde Afganistan topraklarında yer almaktadır. Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1/257; Cûzecânî'nin doğumu buraya nispet edilmiştir. Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/81. Kelimenin kullanımında ihtilaflar bulunmaktadır. Nisbe, Muhammed b. Emîn el-Burrî'nin (ö. 645/1248) *el-Cevhere*'sinde ve Ebû İshâk'ın *Ahvâlu'r-ricâl*'inde muhakkik tarafından el-Cevzecânî şeklinde kullanılmaktadır. Burrî, *el-Cevheretü fî nesebi'n-nebî ve aşâbihi'l-aşara*, 1/141, 149; el-Cevzecânî, *eş-Şecere fî Ahvâli'r-ricâl*, thk. Abdülalîm el-Bestevî. Leknevî'nin (ö. 1303/1886) *el-Fevâidü'l-behiyye*'sinde ve Ziriklî'nin (ö. 1396/1976) *el-A'lâm*'ında Cûzecânî şeklinde okunduğu ifade edilmiş; Ebû Dâvud, Nesâî ve Tirmizî'ni *Sünen*'lerinin Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn baskılarında ise yine Cûzecânî olarak harekelenmiştir. Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 14; Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/81; Ebû Dâvud, *es-Sünen*, 631, 713; Tirmizî, *es-Sünen*, 841; Nesâî, *es-Sünen*, 192. Yine muhtelif çalışmalarda nisbe, Cûzecânî olarak kullanılmıştır. Abdurabbuh, *el-Cûzecânî ve eseru bid'atihî 'ala aqvâli'n-naqdiyye*; Kızıl, "Batı'da Hadis Çalışmalarında Tek Râvili Tarikler"; Kahraman, "Hanefî Fakîh Ebû Süleyman el-Cûzecânî (öl.?) ve Hadisçiliği". Dî'a'da ve Cûzecânî'yi ve *Ahvâlu'r-ricâl*'ini konu edinen farklı çalışmalarda ise nisbe, Cûzcânî olarak kullanılmıştır. Çakan, "Cûzcânî, Ebû İshak", 8/97-98; İsmail, *Ebû İshâk el-Cûzcânî (259/873) ve Ahvâlu'r-Ricâl Adlı Eseri*; Topgül, *Hadis Râvilerinde Şillik Eğilimi*, 78, 79. Duafâ literatürünü ele alan doktora tezinde ise Cûzcânî şeklinde kullanılmıştır. Karagözoğlu, *Duafâ Literatürü: Doğuşu, Gelişimi, Başlıca Özellikleri ve Rivâyetü'l-Hadis Kitaplarıyla İlişkisi*, 37-41. Bu makalede Cûzecânî kullanımı esas alınacaktır. Bununla beraber dipnot ve kaynakçada geçen mezkûr çalışmalarda Ebû İshâk'ın nisbesi müelliflerin kullanımına göre verilecektir.

3 İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/158; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/81-82; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 2/138; Zehebî, *el-İber*, 1/322.

4 İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 7/280-282; Safedî, *el-Vâfi*, 6/109. Nesâî'nin de hocası Cûzecânî'den rivâyetleri bulunmaktadır. Bk. Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, 1/659, 2/154, 350, 358, 399, 3/259, 412, 4/271, 276, 283.

5 İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/158-160.

(ö. 233/848) ve İbnü'l-Medînî (ö. 234/848) gibi muhaddislerle münazara ortamlarında bulunduğu kaydedilmiştir.⁶

Hadis usulünün önemli konularından mübtedi' râvînin dâî olması durumunda rivâyetine itibar edilmeyeceği kuralını ilk tahdîs eden kişi olarak bilinen ve sonradan birçok hadis âlimi tarafından görüşüyle amel edilen Cûzecânî,⁷ sünnet ve hadiste sağlam duruşuyla meşhur olmuştur. Muhtemelen bu duruşu sebebiyle haddi aşmakla itham edilen Cûzecânî, dâî addedilmese de başlarda Hz. Ali, Ehl-i beyt ve onlara yönelik men-fûr tutumuyla anılmıştır.⁸ Erken dönemde Cûzecânî hakkında kullanılan mezkûr nitelemeler daha sonrasında Hz. Ali ve Ehl-i beyt'e düşmanlığıyla bilinen Nâsıbî, Harûrî ve Hureyzî gibi mezheplere dönüşmüş, böylece müellif bu mezheplerle anılır olmuştur.⁹ Bu durum onun Kûfeli râviler hakkındaki cerh ifadelerinin kabul edilemeyeceği, zira müteşeyyi' olmalarıyla meşhur olan Kûfeli râvîlere önyargılı olduğu ve onlara karşı haddi aştığı yönünde yorumlar yapılmasına sebep olmuştur.¹⁰ Bu nitelemeler sebebiyle daha sonradan vaki olan bazı cerh durumlarında kendisi hakkında ağır ifadeler kullanılmış,¹¹ hatta bu durum bazı Şîi araştırmacılar tarafından istismar edilerek Cûzecânî'nin fâsık olduğu, onun sözüne itibar edilmeyeceği gibi söylemler üzerinden Ehl-i sünnetteki cerh ve ta'dîl

6 Cûzecânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 46.

7 İbn Ukayl, *el-'Utâbu'l-cemîl*, 46, 81; İbnü's-Siddîk, *Beyânü naksi'n-nâkis*, 64.

8 İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/81-82; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 2/248; Safedî, *el-Vâfi*, 6/109.

9 İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/81-82; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 1/326; İbn Ukayl, *el-'Utâb*, 46,81; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/158-160; İbnü's-Siddîk, *Fethu'l-Meliki'l-'Alî*, 110-112; Sekkâf, *Zehru'r-reyhân*, 137; Memdûh, *Ğâyetü't-tebcîl*, 240, 244.

10 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 1/446; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/81; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîb*, 1/326; İbnü's-Siddîk, *Fethu'l-Melik*, 110-112. Cûzecânî'nin müteşeyyi' olmakla itham edilen râviler hakkındaki tenkit ifadeleri için bk. Topgül, *Hadis Râvilerinde Şiilik Eğilimi*, 89.

11 İbn Ukayl, *el-'Utâb*, 46,81; Kevserî, *Te'nîbü'l-Haîf*, 226, 227. Yine Kevserî'nin (ö. 1371/1952) öğrencisi Abdülfettâh Ebû Ğudde (ö. 1418/1997) de tahkikini yaptığı *er-Refu ve't-tekmîlu fî'l-cerh ve'ta'dîl*'de Cûzecânî'nin koyu Nâsıbî olduğunu, Hz. Ali ve müntesiplerine karşı haddi aştığını, ilim ehlinin, onun Kûfeli râviler hakkındaki tenkitlerinin kabul edilmeyeceği yönünde karar kıldığını belirtmektedir. Erken dönem mezkûr kitaplardan istidlal yapan Ebû Ğudde, Kevserî'nin de bu şekilde görüş bildirdiğini ifade etmektedir. bk. Leknevî, *er-Refu ve't-tekmîlu fî'l-cerh ve'ta'dîl*, 308, 309.

metodolojisi tenkit edilmiştir.¹²

Cûzecânî hakkında yapılan çalışmaların genel anlamda onun günümüze ulaşan ve râviler hakkında görüş bildirdiği *Ahvâlû'r-ricâl*¹³ adlı eseri çerçevesinde olduğu görülmektedir. Bu çalışmalarda Cûzecânî'nin Nâsıbîliğe meylettığı ya da Nâsıbî olduğu yönünde görüş bildirilmiştir.¹⁴ Cûzecânî'ye yöneltelen ithamları ele alacak olan bu makale, müellife mezkûr konuda nispet edilen iddiaları tahlil etmeyi ve tenkitlerin zamansal ilerlemede maruz kaldığı değişimi göstermeyi hedeflemektedir. Cûzecânî'nin Hz. Ali karşıtlığı minvalinde dile getirilen iddiaların zamanla koyu bir Nâsıbî olduğu yorumlarına dönüşmesi, makalenin Nâsıbî kavramının zamansal analizini ele almayı da gerekli kılmaktadır. Nâsıbîliğin Hz. Ali özelinde Şîa karşıtı şeklinde anlaşılması ve Nâsıbîlik hakkında başta Şîi imamlar olmak üzere âlimlerin tanım ve yorumları kavramın anlaşılmasında önemli bilgiler sunacağından mezkûr terim hem Ehl-i Sünnet'te hem de İmâmiyye Şîası'nda ele alınacaktır. Daha sonra Cûzecânî'nin Nâsıbîlikle itham edilmesi hususunda iddialar sunulacak ve genel değerlendirmeler yapılacaktır.

1. Şîa ve Ehl-i Sünnet'te Nâsıbî Kavramı

Birine düşmanlık etmek, kastetmek manasındaki nasabe (نصب) fiilinden türeyen Nâsıbîlik, terim olarak Hz. Ali'ye düşmanlığı benimseyen,

12 Necefî, *Delâilu'ş-şidk li nehci'l-hağ*, 1/35, 64; İbn Ukayl, *el-Utab*, 46, 81; Sâidî, *Nefyü zâhireti't-tekfîr 'inde'l-İmâmiyye*, 173.

13 *Ahvâlû'ricâl* zayıf olduğu ileri sürülen râvileri derleyen bir çalışmadır. Ancak mezkûr kitap içinde müellif tarafından güvenilir kabul edilmiş râvilere de rastlamak mümkündür. Bu konu hakkında bk. Karagözoğlu, *Duafâ Literatürü: Doğuşu, Gelişimi, Başlıca Özellikleri ve Rivâyetü'l-Hadis Kitaplarıyla İlişkisi*, 40.

14 Abdurabbuh, *el-Cûzecânî ve eseru bid'atihî 'ala aqvâli'n-nağdiyye*, 41. Mezkûr çalışmada müellif Cûzecânî'nin başlarda Nâsıbî olduğunu sonradan bu duruşundan dönerek tövbe ettiğini belirtmiştir. *Ahvâlû'ricâl* üzerine yapılan farklı bir çalışmada ise kitabın muhakkiki Abdülâlim el-Bestevî, Cûzecânî'nin akidevî durumu hakkında bazı görüşler zikretmiş, netice olarak onun Nâsıbî olmadığını belirtmiştir. Konuya temas eden araştırmacı ise bu iddiaları varsayım olarak nitelendirerek Cûzecânî'nin Nâsıbî olduğu şeklinde görüş bildirmektedir. bk. İsmail, *Ebû İshâk el-Cûzecânî ve Ahvâlû'r-Ricâl Adlı Eseri*, 11. Ayrıca bk. el-Cevzecânî, *eş-Şecere fî Ahvâlî'r-ricâl*, 59. Lisansüstü muhtelif çalışmalarda ise Cûzecânî'nin müteşeyyi' râvilere karşı müteşeddit olduğu ifade edilmiş, bu görüş ise makalede ele alınacak İbn Adî, Dârekutnî, Zehebî ve İbn Hacer gibi müelliflerin nakletmiş oldukları bilgilere isnat edilmiştir. Karagözoğlu, *Duafâ Literatürü*, 37, 38; Topgül, *Hadis Râvilerinde Şîilik Eğilimi*, 79.

ona muhalefet eden Hâricîlerden bir grup olarak tanımlanmıştır.¹⁵ Kavramın Hz. Ali, nesli ve müntesipleriyle ilişkilendirilmesi muhtemelen erken dönem Şîî kaynaklarında Nâsıbîliğin muhtelif başlıklar altında kullanılmasına sebep olmuştur.¹⁶ Buna göre kavram öncelikle Şîa, sonrasında ise Ehl-i Sünnet kaynaklarında tetkik edilecektir.

1.1. Şîa Kaynaklarında Nâsıbîlik

Hz. Peygamber'in vefatından sonraki hâdiseleri ihtiva eden ve İmâmiyye Şîası tarafından günümüze ulaştığı iddia edilen Süleym b. Kays'ın (ö. 76/695) kitabında nakletmiş olduğu bir rivâyete göre mezhebin ilk imamı addedilen Hz. Ali'nin, imamların hakkını teslim edip onları takip edenleri mümin olarak niteleyerek onların kurtuluşa ereceğini söylediği, kendilerine düşmanlık eden (نَاصِبٌ لَنَا الْعَدَاوَةَ), onlardan yüz çeviren, onlara lanet eden ve onların kanlarını helal sayan kişileri de kâfir olarak nitelediği zikredilmektedir.¹⁷ Nâsıb kelimesinin erken dönemdeki Hz. Ali'yi merkeze alan bu kullanımında kavramın kapsamının diğer imamlara teşmil edildiği görülmektedir. Kavram sonraki imamlar döneminde ise Şîa'nın muhalif olduğu mezhebî akımlarla birlikte anılmış,¹⁸ inkâr eden,¹⁹ muhalif,²⁰ inatçı²¹ gibi muhtelif kelimelere sıfat yapılmış, bunlarla da genel anlamda İmâmet'e karşı düşmanca davranma siyakında kullanılmıştır.²²

Nâsıb kelimesinin hicrî 3. asır eserlerindeki kullanımına bakıldığında müstakil bir kavram olarak ortaya çıktığı, mezhep içinde daha da anlaşılır olduğu ve muhtelif fikhî meselelerde Nâsıbîlerle ilgili fetvalar

15 Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 4/272-277; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 1/726.

16 Hz. Ali'nin vefatından sonra şekillenmeye başlayan Mehdîlik ve İmâmet akidesi daha çok onun nesebi etrafında şekillenmiştir. Bu konu hakkında bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 1/90; Eş'arî, *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn*, 18; Kummî, *Kitâbu'l-makâlat ve'l-fırağ*, 21; Nevbahtî, *Fıraqu's-Şî'a*, 58; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihâl*, 1/146. Hz. Peygamber'in vefatından sonra vuku bulan bazı Mehdîlik iddiaları için bk. Eş'arî, *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn*, 23-26; Bağdâdî, *el-Farq beyne'l-fırağ*, 27, 38, 45, 46, 224.

17 Süleym b. Kays, *Kitâbu Süleym*, 2/848. Başka bir rivâyette de kendilerine düşmanlık eden (النَّاصِبُ لَنَا) ve husumet besleyenleri kâfir ve müşrik olarak nitelediği iddia edilmektedir. bk. Süleym b. Kays, *Kitâbu Süleym*, 2/929.

18 İbn Rizîn, "Kitâbu Alâ b. Rizîn", *el-Usûlu's-sitte 'aşara*, 364.

19 Askerî, *et-Tefsîr*, 176.

20 Askerî, *et-Tefsîr*, 346.

21 Askerî, *et-Tefsîr*, 356.

22 Zeyd en-Nursî, "Zeyd en-Nursî", 200.

verildiği görülmektedir.²³ Kavramın hicrî 4. asırdaki kullanımında ise herhangi bir özel tanıma yer verilmeden Nâsibe kavramının bulunduğu bâb başlıklarının atıldığı, dolayısıyla kavramın mefhumunun şekillendiği ve Nâsibîler ile muâmelat alanındaki fetva içerikli rivâyetlerin arttığı görülmektedir.²⁴

Nâsibî kavramının hicrî 4. asrın sonlarına doğru kullanımında ise dışlayıcı söylemin arttığı görülmektedir. Cafer es-Sâdık'ın: "Ben kedinin ne yediği yemekten ne de içtiği sudan imtina ederim" sözlerini nakleden Şeyh es-Sadûk (ö. 381/991), rivâyete Yahûdî'nin, Hristiyan'ın, veled-i zinânın, müşrik ve İslâm'a muhalif olanın artığından abdest alınmasının caiz olmadığı yönünde açıklamada bulunmuş, sonrasında ise İslâm'a muhalif olanların en kötüsünün Nâsibî olduğunu zikretmiştir.²⁵

Mütekaddimûn Şîa'da kavramın sarîh tarifi çok yönlü alim Şeyh Müfîd (ö. 413/1022) tarafından yapılmaktadır. Nâsibîler'i iki kısma ayıran Müfîd, Hz. Ali ve soyuna haklarını teslim etmekte cahillik gösteren, bununla beraber onlara muhabbet besleyen kişilerin kestiklerinin yenebileceğini, ancak Hâricîler, Hz. Ali ve soyuna düşmanlık gösteren kişilerin kestiklerinin ise haram olduğunu bildirmektedir.²⁶ Buna göre Nâsibe'ye yönelik tutumda Hz. Ali ve nesebi hakkında ileri sürülen İmamet akidesinden ziyade imamlara gösterilecek hürmetin belirleyici olduğu görülmektedir.²⁷

Müteahhir dönemde Nâsibî kavramının kapsamı genişlemiştir. Buna göre Nâsibîliğin genel anlamda Şîa'ya gösterilen düşmanca tavır olduğu yönünde telakkiler bulunmaktadır. Şehîd es-Sânî (ö. 966/1559) Nâsibî'yi, Ehl-i beyt'e ya da onlardan birine düşmanlık ederek onlara karşı nefretini izhar eden, onları zikretmeyi, faziletlerini yaymayı kerih görerek onların meziyetlerinden yüz çeviren ve onları sevenlere bu sevgilerinden dola-

23 Kummî, *en-Nevâdir*, 130; Kummî, *Tefsirü'l-Ḳummî*, 1/46; Ayrıca bk. Burkî, *el-Mehâsin*, 1/184, 186; Saffâr, *Beşâiru'd-derecât*, 16; Sâffâr'ın aktardığı rivâyette bulunan nâsib kelimesi *el-Kâfi*'de kâfir olarak geçmektedir. bk. Küleynî, *el-Kâfi*, 2/3.

24 Küleynî, *el-Kâfi*, 3/11-12, 388, 4/309, 5/351, 6/503, 8/101.

25 Sadûk, *Men lâ yahḍuruhu'l-fakîh*, 1/9. Meclisî'nin yorumundan Sadûk'un mezkûr kavramdan Ehl-i beyt'i îmâ ettiği anlaşılmaktadır. bk. Meclisî, *Ravḍatu'l-muttaḳîn*, 148.

26 Müfîd, *el-Muḳni'a*, 579-580.

27 Müfîd'in diğer kullanımları da mezkûr ifademizi destekleyici niteliktedir. bk. Müfîd, *el-Muḳni'a*, 378, 778.

yı düşmanlık edenler şeklinde tanımlamaktadır.²⁸ Mûteahhirûn Şîa'dan Muhammed Emîn el-Esterâbâdî (ö. 1023/1614)²⁹ ve Yusuf el-Bahrânî (ö. 1186/1772) de bu minvalde görüş bildirmektedir.³⁰ Mezkûr âlimlerle muâsır Şîi Nimetullah el-Cezâirî (ö. 1112/1701) ise Nâsıbî'nin ahvali ve onun hakkında vârid olan rivâyetlere dayanarak onun necis ve kâfir olduğunu bildirdikten sonra Nâsıbî'yi Muhammed ailesine düşmanlık eden ve bunu zahiri olarak gösteren kişi olarak tanımlamaktadır.³¹

Şîi kaynaklarda genel olarak İmâmî olmayan topluluklar içinde Nâsıbe en kötü olarak tanımlanmaktadır. Mezkûr kavramın Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e üstünlüğünü reddedenler, onun hilafetini inkâr edenler, Hz. Ali, tüm Ehl-i beyt veya bütün İmâmî müntesiplerden nefret edenler şeklinde muhtelif tanımlamaları yapılmaktadır.³² Özellikle erken dönemde Müfid tarafından imâmlara karşı gösterilen tutuma göre yapılan Nâsıbe kavramındaki ikili taksim, sonraki dönemde etkili olmadığı görülmektedir. İmamların açıklamalarıyla mezhep müntesipleri ile Nâsıbî olduğu iddia edilen kişiler arasında sosyal hayatta oluşabilecek etkileşim en aza indirilmeye çalışılmıştır. Mezkûr kavram İmâmî olmayan muhalif kesim için de zaman zaman kullanılmıştır.³³

Kavramın Şîa kaynaklarında fazlaca bulunmasının muhtemelen en büyük sebebi; Şîa'da imâmın masum addedilmesi, dolayısıyla sözlerinin hadis kabul edilerek kaynaklara girmesidir. Böylece Hz. Ali ve müntesiplerine muhalefet akîdevî alanda sürekli tenkit edilirken bunlardan doğal olarak en büyük payı Hz. Ali karşıtlığıyla bilinen Nâsıbîler almıştır. Bunun neticesinde Hz. Ali ve soyunu merkeze koyan Nâsıbîlik, birçok imam tarafından kullanılmış, farklı başlıklar altında tenkit edilmiş ve yerilmiştir.

---

28 Yusuf el-Bahrânî bu tanımı Şehîd-i Sâni'den yapmaktadır. bk. Bahrânî, *el-Ĥadâik*, 5/177-178.

29 Esterâbâdî, *el-Fevâidü'l-medeniyye*, 451.

30 Bahrânî, *el-Ĥadâik*, 5/178.

31 Nimetullah el-Cezâirî, *el-Envâru'n-Nu'mâniyye* (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî, 1431), 2/267.

32 Bu konu hakkında bk. Etan Kohlberg, "Non-Imâmî Muslims in Imâmî Fiqh", 99-105.

33 Nâsıbîlikle ilgili detaylı bilgi için bk. Şahin, *Şîilerin Gözüyle Sünnîler*, 214-220.

1.2. Ehl-i Sünnet Kaynaklarında Nâsıbilik

Sünnî kaynaklarda Nâsıbî kavramı, Şîî kaynaklara nazaran daha seyrek zikredilmektedir. Kavramın Hz. Ali'ye muhalif olma, ona düşmanlık gösterme vb. menfî tutumlara sahip kişi ve gruplar için kullanıldığı görülmektedir. Şîa'da akîdevî alanda değerlendirilen Nâsıbilik, Ehl-i sünnet'te daha çok siyasî bağlamda zikredilmiştir.

Kavramın Ehl-i Sünnet'te erken dönem kullanımları incelendiğinde Râfızîlerle yakın manada ihdas edilişi dikkat çekmektedir. İmâm Mâlik'in (ö. 179/795) heva ehlini kafir olarak tanımlayıp bunlardan en kötüsünün ise Râfızîler olduğunu bildirdiği bir rivâyette, kendisine Nâsıbîler hakkında da sorulmuştur. Râfızîler'in hakkı reddettiğini bildiren İmâm Mâlik, soruyu, dört kişinin hak ehli olduğu, kim bunlardan birini reddederse haka düşmanca tavır almış olacağı şeklinde cevapladığı aktarılmıştır. İmâm Mâlik'in bu açıklamasında dörtten kastın Hulefâ-i Raşidîn, içlerinden reddedilen ve kendisine buğzedilenin ise Hz. Ali olduğu anlaşılmaktadır.³⁴ Yine bu bağlamda sahâbî olduğu iddia edilen Rebîa b. Yezîd es-Sülemî'nin Nâsıbîler'den olduğunu zikreden İbn Abdülber (ö. 463/1071), bunu Hz. Ali'ye hakaret etmesiyle delillendirmektedir.³⁵

Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071), Ebû Abdullah Hüseyin el-Kâdisî'nin (ö. 447/1055) tercemesinde anlattığı olay, Nâsıbî ve Hâricî'nin farklı anlamlarda kullanıldığını göstermektedir. Bağdat'ta el-Mansûr camisinde imlâ yaptıran ve imlâ yaptırdığı hadislerin asıllarının olmadığı gerekçesiyle derslerine izin verilmeyen el-Kâdisî, Râfızîler'in toplandığı farklı bir camiye giderek orada imlâ yaptırmaya başlar. Râfızîler'e ise: "Beni Ehl-i beyt'in faziletlerini Mansûr camisinde rivâyet etmekten Nâsıbîler alıkoydu" dediği zikredilir. Daha sonradan eş-Şarkıyye mescidinde derslerine devam eden el-Kâdisî, derslerine Râfızîler'i topladığı ve onlara selefi yeren uydurma garip rivâyetler imlâ ettirdiği kaydedilmiştir.³⁶ el-Kâdisî'nin Râfızîler'e Nâsıbîler'i şikâyet etmesi, toplumda bu iki zümrenin birbirine şamil olmadığını ve birbirlerine yakınlık göstermediklerini düşündürmektedir.

Mezkûr kavramı kitabında çokça kullanan İbn Teymiyye (ö.

34 Kâdî İyâz, *Tertibü'l-medârik*, 1/91-92.

35 İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, 2/493; İbn Hacer, *el-İşâbe*, 2/477.

36 Bağdâdî, *Tarîhu Bağdâd*, 8/530; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/12.

728/1328) ise Nâsıbî tanımını genelde Ehl-i sünnet ile mukayesesinde kullanmaktadır. Ehl-i sünnet'in selefe ve halefe hürmet gösterdiği, sahâbenin faziletini bilip Ehl-i beyt'in hukukunu gözettiğini ifade ederek bu mezkûr sıfatlarla Ehl-i Sünnet'in, Râfîzî ve Nâsıbîler'in yolundan teber-rü' ettiğini söylemektedir. Nâsıbîler'in Hz. Ali'ye hakaret ettiklerini söyleyen İbn Teymiyye, onları Hâricîler'in bir kolu olarak görmektedir.³⁷

Hz. Ali ve oğullarına yönelik muhalefette bulunan kesime karşı gösterilen tutum, muhtemelen Nâsıbîler'i Râfîzîler'den ayıran en önemli husus olmuştur. İbn Kesîr (ö. 774/1373) insanların Yezîd b. Muaviye (ö. 64/683) söz konusu olduğunda muhtelif sınıflara ayrıldığını belirtmiştir. Yezîd b. Muâviye'yi seven ve onu benimseyenlerin Şam ehlinde Nâsıbîler olduğunu söylerken, Râfîzîler'in onu kötülediğini, muhtelif iftiralar attığını ve zındıklıkla suçladıklarını ifade etmektedir. Buna göre Nâsıbîler'i Hz. Ali aleyhtarlığı yapan kesime karşı gösterdikleri tavır hususunda Râfîzîler'den ayırmaktadır.³⁸

Nâsıbîler'in Hz. Ali ve ehline göstermiş olduğu menfi tutum onları tekfir ettikleri anlamına gelmemektedir. Zehebî (ö. 748/1348) Nâsıbîler'in Sıffîn'de Hz. Ali'ye karşı savaşmalarına rağmen Hz. Ali'nin Müslüman olduğunu teyit ettiklerini bildirmektedir. O dönemde ne Muâviye ve taraftarlarını tekfir eden Şîi, ne de Ali ve müntesiplerini tekfir eden bir Nâsıbî bildiğini ifade eden Zehebî, mezkûr fırkaların muhaliflerine karşı sadece hakaret edip nefretlerini izhar ettiklerini bildirmektedir. Zamanla Şîa'nın sahâbeyi tekfir ettiğini, ancak nispeten daha az olan Nâsıbîler'den ise Hz. Ali ve müntesiplerini tekfir eden kimseyi bilmediğini söylemektedir.³⁹

Daha sonraki dönemlere bakıldığında Nâsıbe kavramının kullanımının genel anlamda değişmediği, kavramın Hz. Ali'ye karşı buğzedenler için kullanıldığı görülmektedir. el-Kefevî (ö. 1095/1684) nasb masterının Râfîzîler'in bir kolu olan ve Hz. Ali'ye nefretleriyle bilinen Nâsıbîler için

37 İbn Teymiyye, Nâsıbîler'in Hz. Ali'ye karşı menfi tutum içinde olduklarını belirtmektedir. İbn Teymiyye, *Minhâcû's-sünne*, 2/71, 4/386, 5/149. Nâsıbîler hakkındaki zikredilen kullanımlarına yakın açıklamaları için bk. İbn Teymiyye, *Minhâcû's-sünne*, 6/286, 7/105, 366.

38 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 6/256.

39 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 5/374.

kullanıldığını aktarmaktadır.⁴⁰ Muâsır dönem alimlerinden İbn Useymin (ö. 1421/2001) ise Ehl-i beyt'e düşmanlık eden, onları yeren ve onlara hakaret edenleri Nâsibî olarak tanımlamaktadır. Bununla beraber Râfizîler'in, Nâsibîler'in aksine sahabeye karşı da haddi aştıklarını ifade etmektedir.⁴¹ Nâsibîler hakkında Sünnî kesimden sunulan mezkûr bilgiler onların aslında dinî bir yapıdan çok siyasi kimlikte olduklarını göstermektedir. Nâsibîliğin Şîa'ya nazaran daha az bilinmesi, yaygınlık olarak daha seyrek görülmesi ve İslam tarihinin ilk yıllarında yaşanan olaylar sonrasında etkilerinin tarihi süreçte azalması onların siyasî bir yapıda olduklarını ve bu tutuma sahip olanların zamanla azaldığını teyit etmektedir.⁴²

2. Cûzecânî'ye Yöneltilen İthamlar

2.1. Cûzecânî'nin Harûrî, Hureyzî ve Nâsibîlikle İthamı

Cûzecânî'nin Nâsibîlikle doğrudan ya da dolaylı olarak nitelenmesi muhtemelen ilk olarak İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) ifadelerinde bulunmaktadır. Onun Cûzecânî'yi Hureyzî mezhebine isnad etmesi,⁴³ daha sonradan Cûzecânî'nin Nâsibî olduğu şeklinde anlaşılmasına sebep olmuştur. İbn Adî (ö. 365/976) ve Dârekutnî'nin (ö. 385/995)⁴⁴ Cûzecânî'nin Hz. Ali'ye karşı hoşgörüsüz olduğu şeklindeki iddiaları ise onun Nâsibî olduğu görüşünü sonraki müellifler nazarında güçlendirmiştir.

Cûzecânî'nin Hz. Ali'ye karşı menfî tutumuyla alakalı itham edilmesinde, kendi evinde toplanan cemaate yemek ikram etmek istediği sırada söylediği iddia edilen sözlerin önemli bir yeri bulunmaktadır. Rivayete göre bir gün evinde Ehl-i hadis'in toplanması üzerine Cûzecânî, onlara ikram niyetiyle hizmetçisinden tavuk kesmesini ister. Tavuğu kesecek kimse bulunamaması üzerine Cûzecânî'nin, "Sübhânallah! Ali bir kuşluk vakti yirmi bin küsur Müslümanı kesti de bir tavuğu kesecek kimse yok mu!" sözlerini sarf ettiği iddia edilmiştir. Mezkûr kıssaya dayanan İbn Hacer, İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) kitabının bir nüshâsında Cûzecânî'nin Hureyzî mezhebine isnad edildiğini ve onu Nâsibîliğiyle şöhret bulan Hureyz

40 Kefevî, *el-Kulliyât*, 1/906.

41 Useymin, *Şerhu'l-'aķîdeti'l-vâsitiyye*, 2/273.

42 Avnî, *'Aķlâniyyetü menheci'l-muħaddisîn*, 169.

43 İbn Hibbân, *es-Siķât*, 8/81

44 İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 7/281; Cürçânî, *el-Kâmil*, 1/504; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/158-160.

b. Osman'a nispet ettiğini⁴⁵ beyan etmiştir. İbn Adî'nin de aynı sözlerini görüşüne delil getiren İbn Hacer, es-Sem'ânî'nin (ö. 562/1166) *el-Ensâb*'ında hata yaparak Cûzecânî'nin tercemesini *el-Cerîrî* kelimesinin bulunduğu kısımda sunarak⁴⁶ Muhammed b. Cerîr et-Taberî'den (ö. 310/923) ders aldığı ve ona nispet edildiği şeklinde aktardığını ifade etmiştir. İbn Hacer haklı olarak Taberî'nin Cûzecânî'nin öğrencisi olabileceği, aksinin ise mümkün olamayacağını bildirerek⁴⁷ Taberî'nin tarih, tefsir ve diğer teliflerinde Cûzecânî'den birçok naklinin bulunduğunu bildirmektedir.⁴⁸ Yine Takıyyüddîn el-Fâsî (ö. 832/1429) İbn Hibbân'ın *es-Sikât*'ından nakilde bulunarak Cûzecânî'nin Harûrî mezhebine mensup olduğunu, ancak dâî olmadığını belirttikten sonra İbn Adî'den naklen onun Dımaşk ehlinin Hz. Ali'ye yönelik menfi tutumuna meylettiğini bildirmiştir.⁴⁹ İbn Hibbân, Cûzecânî'nin mezhebini Hureyzî şeklinde tanımlarken sonradan İbn Hibbân'ın eserinden alıntılananlar mezhebinin Harûrî olduğu şeklinde tanımlamaktadır. Her hâlükârda -aşağıda ele alınacağı üzere- iki nispet de Nâsibîler ve Hâricîler için kullanılan nitelemelerdendir.

İbn Adî (ö. 365/976) ise İbn Hibbân'ın Cûzecânî hakkında vermiş olduğu bilgileri zikrederek Dımaşklılar'ın Hz. Ali karşıtı duruşları gibi genel bir tavır sergilediğini ifade etmiştir. Kûfeli râvî İsmâil b. Ebân el-Verrâk'ın (ö. 210/825) tercemesinde konuya değinen İbn Adî, Yahyâ b. Maîn ve daha başkalarının el-Verrâk'ı tevsîk ettiği ve Buhârî'nin (ö. 256/870) de onu sadûk olarak nitelediğini aktarmıştır. Cûzecânî'nin el-Verrâk için haktan meylettiği (مائلا عن الحق) nitelemesini aktaran İbn Adî,⁵⁰ sonrasında bunun Kûfeliler'in meylettiği teşeyyuluk olduğunu belirterek el-Verrâk'ı sadûk olarak nitelemektedir.⁵¹ İbn Adî, el-Verrâk hakkındaki açıklamala-

45 İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/81

46 Sem'ânî, *el-Ensâb*, 3/264.

47 Muhtemelen es-Sem'ânî bu kavli İbn Hibbân'dan naklederken tashîf yaparak yanlış harekelemiştir. İbareyi (جرير المذهب) anlayarak onu Muhammed b. Cerîr et-Taberî'ye nispet etmektedir. *Tehzîbü'l-Kemâl*'in muhakkiki Beşşar Avvâd Ma'rûf da bu konuya değinerek Cûzecânî'nin hicrî 225'te doğan et-Taberî'nin öğrencisi olmasının mümkün olmadığını ve et-Taberî'ye has bir mezhebin de bilinmediğini zikrederek bu nispetin es-Sem'ânî'den kaynaklanan önemli bir yanlışlık olduğunu söylemektedir. bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 2/248-249.

48 İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/158-160.

49 Fâsî, *el-İkdu's-semîn*, 3/173.

50 Cûzecânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 84.

51 Cürçânî, *el-Kâmil*, 1/504.

rından sonra Cûzecânî'yi tanıtmaya ihtiyacı duymuştur. Onun hakkında naklettiği Hz. Ali'ye yönelik menfi tutuma meylettği yönündeki bilgiler, bir bakıma Cûzecânî'nin mezkûr tutumundan dolayı el-Verrâk'ı müteşeyyi' addettiği, dolayısıyla cerh ettiği şeklinde anlaşılmaktadır. İbn Asâkir ise (ö. 571/1176) İbn Adî'ye ulaşan bir isnatla Cûzecânî hakkında aynı şeyleri zikretmektedir.⁵² Hicrî 8. asırda konuyu ele alan Mizzî'nin (ö. 742/1341) de Cûzecânî hakkında aynı bilgilere yer verdiği görülmektedir.⁵³ Muâsır Zehebî (ö. 748/1348) ise İbn Adî'in ifadelerini tamamen aktardıktan sonra, "Bir zamanlar Râfîzîlik Dımaşk ahalasının mezhebî olduğu gibi, bir dönem Nâsibîlik de onların mezhebiydi" şeklinde ifadeler kullanmaktadır.⁵⁴ Böylece İbn Adî'nin, Cûzecânî'nin Hz. Ali karşıtı olduğu yönündeki ithamı Cûzecânî'nin Nâsibî olduğu iddiasına dönüşmüştür.

Konu hakkında zikredilmesi gereken son örnek ise İbn Asâkir'in İbn Adî tarihiyle vermiş olduğu Cûzecânî'nin biyografisinde zikredilmektedir. Cûzecânî'nin Mekke, Remle ve Basra'da bir müddet kaldığını, tasnifleri olan hafızlardan ve güvenilir tahrîc ehlinde olduğunu belirten İbn Asâkir, onun Hz. Ali'den hoşlanmadığını (انحرف عن علي) zikretmektedir. Bu ifadelerinden sonra Dârekutnî'ye ulaşan bir senetle mezkûr tavuk kesme hadisesini zikrederek Cûzecânî'nin, Hz. Ali'ye yönelik sözlerini içeren riwayeti nakletmiştir.⁵⁵ Mezkûr tavuk kıssası Dârekutnî tarihiyle İbn Asâkir'den Şihâbüddin Ebû Abdullah el-Hamevî (ö. 626/1229) tarafından da zikredilmektedir.⁵⁶

2.1. İthamların Değerlendirilmesi

Cûzecânî'nin Harûrî olduğu iddiası onu Nâsibîliğe nispet etmek için kullanılmıştır. Kûfe'ye yaklaşık iki mil uzaklıkta küçük bir köy olan Ha-

52 İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 7/280-282.

53 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 2/248.

54 Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, 1/76; Zehebî ile muâsır olmasına rağmen Mizzî'nin Dımaşklılar'ın Hz. Ali karşıtlığıyla bilindiği şeklinde bir yorum yapmamasının sebebi muhtemelen kendisinin Dımaşk Dâru'l-hadisî'nin başında bulunmasından kaynaklanmaktadır. Kandemir, "Mizzî, Yûsuf b. Abdurrahman", 30/220-221.

55 İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 7/281. İbn Asâkir tarafından Cûzecânî'nin mezkûr ifadelerinin anlatıcısı Abdullah b. Ahmed b. Adebbes tarihiyle de zikredilen aynı kıssanın farklı bir metninde Hz. Ali'nin öldürdüğü iddia edilen kişi sayısı Cûzecânî'nin ağzından yetmiş bin olarak zikredilmektedir. İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 7/281.

56 Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2/182.

ravrâ', Hz. Ali'ye muhalefette bulunan Hâricîler'in toplandığı ve tahkimat yaptıkları yer olarak bilinmektedir. Bundan dolayı Hâricîler oraya nispet edilmiş ve Harûrî olarak zikredilmişlerdir.⁵⁷ Yukarıda el-Fâsî'nin yine İbn Hibbân'dan aktardığı üzere Cûzecânî'nin Harûrî olarak nitelenmesi, onun Hâricî olduğu anlamına gelmemektedir. Zira Cûzecânî'nin ricâl kitabı incelendiğinde Hâricîler'den İslam'da ortaya çıkan ilk mübtediler olarak bahsettiği görülmektedir. Onların ortaya çıkış sürecini açıklayan Cûzecânî, ilk Hâricîler'i de zikretmektedir. Hatta İbn Sirîn'den, önceden isnadın sorulmadığı, fitne vaki olunca Ehl-i Sünnet'ten olanların hadisinin alındığı, bid'at ehlinin ise rivâyetlerinin terk edildiği şeklindeki sözlerini aktaran Cûzecânî'nin, Hâricîler'i bu minval üzere değerlendirdiği anlaşıl-maktadır.⁵⁸

Cûzecânî'nin birçok müellif tarafından mezhebinin Hureyzî olduğu şeklinde ithamı ise muhtemelen ilk olarak İbn Hibbân tarafından dile getirilmiştir. İbn Hacer bu bilgiyi İbn Hibbân'a dayandırarak Cûzecânî'yi tabînin küçüklerinden hâfiz, âlim, mutkin, muhaddis gibi övücü sıfatlarla nitelenen, ancak Nâsibîlikle şöhret bulan Hureyz b. Osman'a (ö. 163/780) nispet etmiştir. Bununla beraber Hureyz'in Nâsibîliği hakkında muhtelif görüşler zikredilmiştir. Ebû Hâtim'in onun hakkında "Görüşü hususunda söylenenlerin benim nazarımda bir geçerliliği yoktur. Şam'da ondan daha güvenilir (أثبت) olanı bilmiyorum" dediği nakledilmiştir. Buhârî'nin de sülâsiyatlarda tahrir ettiği Hureyz, Ahmed b. Hanbel tarafından tav-sîk edilmiş, Yahya b. Maîn'in de aralarında olduğu bir topluluk onu sika olarak tanımlamıştır. Ebu'l-Yemân ise Hureyz hakkında "Bir adamdan etkilenmişti. Sonra onu terk etti" demiştir. Hureyz'in, "Ali'yi sevmiyorum! Zira Ali kavmimden bir topluluğu öldürmüştür" dediği aktarılır. Yine Hureyz'in Hz. Ali ve Muaviye'yi kastederek "İmamınız size, imamımız bize" dediği nakledilmiştir.⁵⁹ İbn Hibbân Hureyz b. Osman'ın, ecdadının başını kestiği için Hz. Ali'ye sabah akşam yetmiş kere lanet ettiğini belirtmiştir. Bununla birlikte Hureyz'in mezhebinin propagandasını yaptığına fakat sonraları bu tutumundan vazgeçtiğine de işaret etmiştir.⁶⁰ Bağdâdî (ö.

57 Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2/245.

58 Cûzecânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, 33-36.

59 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/79-81.

60 İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 1/268.

429/1037) ise onu mezhebi bozuk ve fâsid itikatlı olarak tanıtmaktadır.⁶¹ Buna karşılık Ali b. Ayyâş'ın, Hureyz'den "Ben Ali'ye küfür mü ediyorum! Vallahi ona küfretmedim" dediği nakledilmiştir. Şebbâbe'den nakledilen bir rivayete göre de; Hureyz'e "Duydum ki sen Ali'ye rahmet etmiyormuşsun!" diye sorulunca Hureyz'in, "Sus! Allah ona 100 kere rahmet etsin" cevabını verdiğini aktarmıştır. Yine Ali b. Ayyâş'tan Hureyz'in "Vallahi Ali'ye hiç hakaret etmedim" dediği aktarılmıştır.⁶²

Hureyz hakkında onun Hz. Ali'ye karşı menfi bir durum sergilediği ya da kendisine bu durum sorulunca bunu inkâr ettiği veyahut bu tutumunu terk ettiği gibi muhtelif görüşler zikredilmiştir. Bununla beraber özellikle fırak kitapları Hureyz hakkında herhangi bir şekilde Hureyzî mezhebiyle ilişkili bilgiler sunmamaktadır. Söz konusu bu nitelermeler Hureyz hakkında dahi sabit olmazken ya da onun iddia edilen görüşler üzere öldüğü kesin değilken Cûzecânî'nin ona nispet edilmesi problemlili gözükmektedir. Ayrıca hicrî 259'dan sonra vefat ettiği zikredilen Cûzecânî, muhtemelen Hureyz'in ölümünden sonra doğmuştur. Cûzecânî hakkında ise Nâsıbilikle itham edilmesinde zikredilen ve ileride detaylı ele alınacak olan tavuk kesimi sırasında söylediği iddia edilen sözler dışında farklı bir şey aktarılmamıştır.

İbn Adî'nin, Cûzecânî hakkında Hz. Ali muhalifliğiyle bilinen Dımaşk ahalisinin duruşuna meyilli olduğu, Dârekutnî'nin ise onun, Hz. Ali'den hoşlanmadığı yönündeki hafif ifadeleri zamanla Cûzecânî'nin Nâsıbî olduğuna dönüşmüş, hatta o bu görüşte ğâlî addedilmiştir. Cûzecânî'nin sika ve hâfız olduğunu belirten İbn Hacer, onun Nâsıbilikle itham edildiğini söylemektedir.⁶³ Muhtemelen Cûzecânî'nin Nâsıbilikle itham edilmesinin en önemli sonucu onun müteşeyyi' ya da özellikle Kûfeli râvîler hakkındaki cerhlerinin itibardan düşürülmesidir. İbn Hacer cerhinde tevakkuf edilecek kişilerden bahsederken itikadî ihtilaf sebebiyle kendisi ile cerh ettiği kişi arasında husumet bulunan kişilere Cûzecânî'yi örnek vermektedir. Onun Kûfeli râvîleri eleştirdiği ve ayıpladığını, ancak dikkatle bakan kişinin buradaki şaşırıtcı durumu göreceğini zikretmektedir. Bunu da Cûzecânî'nin Nâsıbilige temessül etmesi ve Kûfeliler'in ise

61 Bağdâdî, *Tarîhu Bağdâd*, 9/182.

62 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/79-81.

63 İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 1/95.

müteşeyyi' olmalarındaki şöhretle açıklamaktadır.⁶⁴ Cûzecânî, Buhârî'nin hocalarından Kûfeli İsmâil b. Ebân el-Verrâk hakkında, "Haktan meyletti. Lakin hadiste yalan söylememiştir" diyerek mezhebî anlamda onu tenkit etmektedir.⁶⁵ İbn Hacer, bu konuda İbn Adî'nin "Yani Kûfeliler'in teşeyyu' üzerine olmaları" şeklindeki açıklamasını getirmiş, sonrasında ise "Cûzecânî Ali'den inhiraf eden bir Nâsıbîydi... Bir mübtedi'nin başka bir mübtedi' hakkındaki sözlerine itibar edilmez" diyerek Cûzecânî'yi açık bir şekilde Nâsibîlikle itham etmiştir.⁶⁶ Yine İbn Maîn, Nesâî ve 'İclî'nin tevsîk ettiği, buna karşın Cûzecânî'nin "sapkın bir gâli" diyerek cerh ettiği fukahâdan Kûfeli kadı Saîd b. Aşva' hakkındaki ifadelerini⁶⁷ teşeyyu' olarak açıklayan İbn Hacer, "Cûzecânî Nâsibîlikte gâliydi. Bundan dolayı da müteâriz oldular." şeklinde beyanatta bulunmaktadır.⁶⁸ Yine Kûfeli Minhâl b. Amr el-Esedî hakkında bilgiler veren İbn Hacer, Cûzecânî'nin onun hakkında mezhebinin bozuk olduğu yönündeki ifadelerini⁶⁹ aktarıp, "Daha önceden söylediğim gibi Cûzecânî'nin Nâsibîliğinde ve inhirafındaki şiddeti yüzünden Kûfe ehli üzerine yapmış olduğu cerhi kabul edilmez." diyerek Cûzecânî'nin Kûfeli râvilere yönelik cerhlerini tenkit etmektedir.⁷⁰ İbn Hacer'in bu ifadeleriyle Cûzecânî'yi itibardan düşürdüğünü iddia etmek mümkün gözükme de Cûzecânî'nin Kûfeli râvilere yönelttiği cerhlere kuşkuyla yaklaşılmasına sebep olabilmektedir.

Özellikle İbn Hacer ile zirveye ulaşan Cûzecânî'nin Ğulat Nâsibîlikle itham edilmesinde öne çıkan argümanlardan onun mezhebinin Harûrî ya da Hureyzî olmasının sağlam bir dayanağı bulunmamaktadır. Bununla beraber onun Hz. Ali'ye karşı muhalif olarak gösterilmesi ve bu yöndeki iddialar, muhtemelen ilk olarak İbn Hibbân tarafından zikredilmiş, sonrasında ise Darekutnî ve İbn Adî tarafından tekrar nakledilmiştir. İbn Hibbân ve İbn Adî bu hususta herhangi bir delil ortaya koymazken Dârekutnî muhtemelen daha sonra Cûzecânî'nin Nâsibîlikle itham edilmesine sebep olacak tavuk kesimi sırasında zikrettiği iddia edilen kıssayı nakletmiştir.

64 İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 1/212.

65 Cûzecânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 84

66 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 1/390.

67 Cûzecânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 66.

68 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 1 /406.

69 Cûzecânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 56

70 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 1/446; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/81.

İbn Asâkir, senedini Dârekutnî'ye dayandırarak zikrettiği tercemede Cûzecânî'yi tanıtmış, sonrasında ise Darekutnî'nin Cûzecânî hakkındaki sözlerini nakletmiştir. Cûzecânî'nin Hz. Ali'den hoşlanmadığını söyleyen Darekutnî, bunu mezkûr tavuk kesme hadisesi sırasında onun, "Sübhânallah! Ali bir kuşluk vakti yirmi bin küsur Müslümanı kesti de bu tavuğu kesecek kimse yok mu!" şeklindeki sözlerine dayandırmaktadır. Hikâyenin senedinde Darekutnî'den İbn Asâkir'e kadar sorun görülmesi de Dârekutnî'den Cûzecânî'ye kadar munkatı'dır. Zira Dârekutnî, Cûzecânî'nin vefatından yaklaşık 50 sene sonra doğmuştur.⁷¹ Bununla beraber İbn Asâkir'in konuyla alakalı zikretmiş olduğu diğer bir sened ise Ebû'l-Feth Nasrullah b. Muhammed⁷²→ Sehl b. Bişr el-İsferâyîni⁷³→ Ebû'l-Hasan Ali b. Bekâ' el-Verrâk⁷⁴→ Abdulgânî b. Saîd⁷⁵→ Ebû İshak İbrahim b. Muhammed → Abdullah b. Ahmed b. Adebbes şeklindedir. İbn Adebbes olaya şahit olan ve Cûzecânî'den bu sözleri anlatan râvîdir. Ebû İshak İbrahim b. Muhammed ve İbn Adebbes dışında senedin râvîlerinde bir sorun gözükmemektedir. Lakin Ebû İshak'ın şahsı meçhul, İbn Adebbes ise hakkında bazı bilgiler bulunsa da onu tevsîk ya da tecrîh edecek bir malumat bulunmadığından hali meçhuldür.⁷⁶ Seneddeki bu sorunlar yanında kıssada da ayrıca bazı çelişkiler bulunmaktadır. Zira metin, Cûzecânî tavuğu kesecek kimse bulamayıp cemaatten de kimsenin buna yeltenmemesi, Hz. Ali hakkındaki mezkûr sözlerinin cemaatten sadece İbn Adebbes tarafından nakledilmesi ve Hz. Ali'nin aleyhine söylendiği iddia edilen bu sözleri cemaatten birinin tenkit etmemesi gibi farklı problemler barındırmaktadır.

Cûzecânî'yi Nâsibîlik ya da Hz. Ali'ye karşı hoşgörüsüzlükle itham edenlerin hiçbirisinin onun dönemine yetişmediği görülmektedir. Bu bilgileri aktaran İbn Hibbân, İbn Adî ve Darekutnî'den Cûzecânî'ye en yakın olanı İbn Hibbân, hicrî 354'de vefat etmiştir. Buna göre Cûzecânî'nin vefatından sonra doğmuştur. Cûzecânî'nin kendi dönemine baktığımızda ise onun dönemin önde gelen cerh-tadîl imamlarıyla arkadaşlık ettiği görülmektedir. Cûzecânî Ahmed b. Hanbel, İbnü'l-Medîni, İbn Maîn gibi

71 Muallimî, *et-Tenkîl*, 1/295.

72 Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 4/61.

73 Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 4/19.

74 İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 3/285.

75 İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 3/188.

76 Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11/26; Sem'ânî, *el-Ensâb*, 9/246; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 27/59-60; Muallimî, *et-Tenkîl*, 1/295.

alimlerin öğrencisi addedilse de İbnü'l-Medîni'nin olduğu bir yerde İbn Maîn ile münazarası,⁷⁷ Ahmed b. Hanbel'in Cûzecânî'ye karşı hürmeti ve onunla yazışmaları gibi hususlardan yola çıkarak Cûzecânî'nin mezkûr isimlerle ilişkisinin tenkit ilminde önemli bir makama ulaştığı döneme rastladığı söylenebilir. Bununla beraber hocalarından onun akidesiyle alakalı menfî bir durum aktarılmamıştır. Ahmed b. Hanbel'in Cûzecânî'yle olan yazışmaları ve ona hürmet göstermesi Cûzecânî'nin menfî bir tutum takınmadığını göstermektedir. Ayrıca Cûzâcânî'nin öğrencileri olan Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, Ebû Hâtim, Ebû Zür'a, İbn Huzeyme gibi üçüncü asrın önde gelen alimlerinden ne hocalarını Nâsibîliğe nispet eden bir görüş ne de Hz. Ali'ye karşı menfî bir tutumda olduğuna dair bir bilgi aktarılmamıştır. Yine Cûzecânî'nin önde gelen öğrencilerinden olup *Sünen*'inde ve diğer teliflerinde hocasından birçok rivâyet aktaran ve ricâlde müteşedit addedilen Nesâî,⁷⁸ Hz. Ali'ye muhabbetiyle maruftur. Bu hususta Hz. Ali'nin meziyetlerini ihtiva eden bazı telifleri bulunan Nesâî,⁷⁹ Hz. Ali'ye karşı muhaliflik yapanlardan inhiraf etmesiyle müteşeyyi' olarak nitelenmiştir.⁸⁰ Nesâî hakkındaki mezkûr bilgilere rağmen hocası Cûzecânî'den birçok hadis aktarmış hatta onu tevsîk etmiştir.⁸¹ Bunun yanında Cûzecânî'nin rivâyetlerini toplayan müstakil bir kitabı elimize ulaşmamasına rağmen, sünen ve muhtelif hadis kitaplarında çok sayıda rivayeti mevcuttur. Bunların bazılarında Hz. Fatma, Hasan ve Hüseyin'in faziletleri hakkında rivâyetler aktardığı görülmektedir.⁸²

Cûzecânî'nin Nâsibîlikle ithamı hususunda değinilmesi gereken konulardan biri de Zâhid el-Kevserî'nin (ö. 1371/1952) onun hakkındaki ağır ithamlarıdır. İbn Ebû Hâtim (ö. 327/938), Cûzecânî'nin naklettiği ve Ebû Hanîfe'yle ilgili menfi anlaşılacak iki rivâyet aktarmaktadır. Bu rivâyetlerden ilkinde Ebû Hanîfe'nin hadis naklini bitirince, "İşte bu işittiklerinizin hepsi boş ve batıldır"⁸³ dediği zikredilmiş, ikinci rivâyette ise Muhammed b. Câbir el-Yemâmî'nin, "Ebû Hanîfe benden Hammâd'ın kitaplarını çaldı"

77 Cûzecânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 46.

78 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 14/131.

79 Bu eser hakkında bk. Nesâî, *Haşâişu emîri'l-mü'minîn 'Alî b. Ebî Tâlib*.

80 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 14/133.

81 İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/158.

82 Nesâî, *Haşâişu emîri'l-mü'minîn 'Alî b. Ebî Tâlib*, 1/155; Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, 5/93; Cûzecânî, *eş-Şecere fî Ahvâlî'r-ricâl*, 399; Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ*, 2/679.

83 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve'ta'dîl*, 8/450.

şeklindeki sözleri aktarılmıştır.⁸⁴ Bu rivâyetler sebebiyle el-Kevserî, Cûzecânî hakkında, "İbn Ebî Hâtim onu (Cûzecânî'yi) en iyi bilenlerdendir. Cûzecânî Ehl-i Kûfe'den münhariftir. Hatta münekkitler onun hakkında 'Kûfe ehline yönelik değerlendirmeleri kabul edilmez' şeklinde karar kılmıştır. O Hureyzî mezhep (حريزي المذهب)'tir" diyerek açıklamada bulunmaktadır. Sonrasında ise mezkûr tavuk kıssasını anlatarak Cûzecânî'ye ağır ifadeler kullanmaktadır.⁸⁵ Muhtemelen İbn Hacer tarafından dillendirilen Cûzecânî'nin Nâsibî olduğu ve itikadî farkların bulunduğu hususlarda onun gibilerinin tenkidinin kabul edilmeyeceği minvalindeki ithamlar el-Kevserî'nin Ebû Hanîfe hassasiyeti sebebiyle zirveye çıkmıştır. Lakin İbn Ebû Hâtim doğrudan Cûzecânî'nin sözünü nakletmemektedir. Bilakis onun olduğu bir senedi zikretmektedir. Daha önce değinildiği gibi müte-keddîmûn ulemâdan Cûzecânî'yi Nâsibîlikle itham eden bulunmamakta, bilakis muâsırları tarafından ona yönelik iltifatlar zikredilmektedir.

Meseleyi ele alan el-Muallimî (ö. 1385/1966) ilk rivâyet hakkında şaşılacak bir şeyin olmadığını, zira Ebû Hanîfe'nin metodolojisine göre onun birçok hadisle amel etmediğini, sahâbe ve tabînden birçok eseri terk ettiğini belirterek rivâyetin sonunda kullanmış olduğu ifadenin normal olduğunu bildirmektedir.⁸⁶ Diğer rivâyet hakkında ise olayı bizzat nakleden senedin baş râvisi Muhammed b. Câbir el-Yemâmî'yi ele almakta, onun Ahmed b. Hanbel ve İbn Maîn tarafından cerh edildiğini aktararak Ebû Hanîfe'nin Hammâd'ın arkadaşı olduğunu, farklı sebeplerden dolayı el-Yemâmî'nin tevehhüm ederek olayı bu şekilde anladığını ya da senedde ayrı bir sorun bulunduğunu beyan etmektedir.⁸⁷ Daha sonrasında Cûzecânî hakkında söylenenlere değinen el-Muallimî, itham edildiği kıssanın problemliliğini ve Cûzecânî'nin birçok kişi tarafından tev-sîk edildiğini belirterek Hz. Ali'ye yönelik Cûzecânî'ye nispet edilen sözün buğza işaret etmediğini ifade etmektedir. Buna göre, ya bu olayı Hz. Ali'nin yaptığını gören kişinin nakletmiş olabileceği ya da bu konuda ictihad edip hata ettiğini belirterek Meymûn b. Mihrân (ö. 117/735) ile Ömer b. Abdülazîz (ö. 101/720) arasında cereyan eden ve konumuz açısından da önemli bilgiler sunan bir olayı anlatmaktadır. İbn Mihrân'ın, "Ali'yi Os-

84 İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve'ta'dil*, 8/450.

85 Kevserî, *Te'nîbü'l-Ĥatîb*, 226, 227, 328. Bu gibi rivâyetler farklı bir çalışmanın konusu olabilir.

86 Muallimî, *et-Tenkîl*, 1/294.

87 Muallimî, *et-Tenkîl*, 2/663, 664.

man'a üstün görüyordum. Bunun üzerine Ömer b. Abdülazîz bana dedi ki: 'Malda hızlı olan mı, yoksa şunda (yani kanda) hızlı olan mı sana daha sevimlidir?' Ona döndüm ve dedim ki: '(Görüşümden) dönmiyorum'" dediği nakledilmektedir. Bu anlatılana göre İbn Mihrân ve Ömer b. Abdülazîz'in, Hz. Ali'nin bu uygulamasını hilafu'l-evlâ olarak gördükleri ya da ictihad ederek hata ettiklerini nakleden el-Muallimî, mezkûr ifadelerinin onlar hakkında Nâsıbilik olarak telakki edilmediğini, Hz. Ali'ye karşı buğzu gerektirmeyip muhabbeti de nefyetmediğini bildirmektedir. Cûzecânî'nin Kûfeli râvîlere yaklaşımında haddi aşmadığı, onları ithamlarında batıl hüküm bulunmadığı ve cerhlerinde onlara karşı menfî bir tutum takınmadığını ifade ederek Cûzecânî'nin durumu hakkında ilim ehlinin onu tevsîk etmesinin yeterli olduğunu bildirmektedir.⁸⁸

2.2. Cûzecânî'nin Müteşeyyi' Râvîlere Karşı Tutumu

Erken dönemde Hz. Ali karşıtlığıyla anılan Cûzecânî'nin sonraki dönemlerde Nâsıbilikle itham edilmesi, onun müteşeyyi' karşıtı görülmesine ve özellikle Kûfeli râvîler hakkındaki cerh ifadelerinin itibardan düşürülmesine neden olmuştur. Bu mesele en açık şekilde İbn Hacer tarafından dile getirilmiştir. Cerh edenle edilen kişinin arasında itikâdî farklılık ve husumet bulunması durumunda cerhinin kabul edilemeyeceği minvalindeki sözlerine Cûzecânî'yi örnek veren İbn Hacer, onun Nâsıbî, Kûfe ahalsinin ise müteşeyyi' olduğunu ifade ederek Cûzecânî'nin Kûfeli râvîler hakkındaki cerhinin kabul edilemeyeceğini bildirmektedir.⁸⁹ Cûzecânî hakkındaki bu ithamın tespit edilebilmesi için bugün elimizde bulunan *Ahvâlü'-ricâl*'inden bazı müteşeyyi' ve Nâsıbî râvîler hakkındaki ifadelerinin incelenmesi gerekmektedir.

Cûzecânî'nin mezkûr kitabı incelendiğinde onun sadece Kûfeli râvîler hakkında konuşmadığı Bağdat, Basra, Hicaz, Şam, Mısır ve daha birçok İslam beldesinde bulunan râvîleri ele aldığı, bunun yanında râvîleri sadece müteşeyyi' olmalarından dolayı cerh etmediği, Hâricî, Sebeî, Mürcî, Cehmî, Kaderî ve dönemin bilinen tüm bid'ât görüşlerine karşı aynı metodolojiyi kullanarak tenkit ettiği görülmektedir.⁹⁰

Cûzecânî tarafından tenkit edilen bazı râvîler incelendiğinde on-

88 Muallimî, *et-Tenkîl*, 1/294-296.

89 İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 1/212.

90 İsmail, *Ebû İshâk el-Cûzecânî (259/873) ve Ahvâlü'r-Ricâl Adlı Eseri*, 28.

ların daha sonraki münekkitler tarafından da cerh edildiği, özellikle Cûzecânî'nin kapalı bir üslupla zikrettiği ifadelerin sonraki bazı âlimler tarafından tasrîh edilerek bu râvilere Hz. Ali'ye karşı menfî bir tutum izlediklerinin beyan edildiği görülmektedir. Cûzecânî'nin kavî olmadığını (ليس بقوي الحديث) ifade ettiği Ebû Şuayb es-Salt b. Dînâr Hz. Ali'ye buğzeden biri olarak nitelenmektedir.⁹¹ Yayhâ b. Saîd, Ebû Şuây'b'in yanında Hz. Ali zikredilince ondan Allah'a sığındığı yönündeki ifadeleri nakletmektedir.⁹² Cûzecânî'nin insanların rivâyetlerini övmediği şeklinde tanıttığı⁹³ Dâvud b. Hüseyin el-Emevî ise yine başkaları tarafından Hâricîler'in görüşleriyle itham edilmiştir.⁹⁴ Hadiste kavî olmadığı şeklinde tenkit ettiği⁹⁵ el-Ahvas b. Hakîm el-Hımsî ise başka münekkitler tarafından Hz. Ali'yi gözden düşürmekle itham edilmiştir.⁹⁶ Cûzecânî tarafında sapkın (زانع)⁹⁷ olarak nitelen Mûsâ b. Tarîf el-Esedî el-Kûfî ise münker hadis rivâyet ettiği ve Hz. Ali hakkında menfi rivâyetler anlattığından dolayı⁹⁸ Ebû Dâvud tarafından tenkit edilmiştir.⁹⁹

Cûzecânî'nin müteşeyyi' râvilere yönelik bazı cerhlerinde diğer münekkitlerin aksine aşırıya kaçmadığı da görülmektedir. Müteşeyyi' olduğu iddia edilen el-A'meş (ö. 148/765) hakkında¹⁰⁰ dahi ifrada kaçmadan onu Kûfe'nin önde gelen muhaddislerinden saymış, ancak insanların onların mezheplerini övmediklerini zikretmiştir.¹⁰¹ Dârekutnî, Yunus b. Habbâb hakkında ifrat derecesinde Şîi olduğunu söylerken Buhârî, onun hadisinin münker olduğunu belirtmektedir.¹⁰² İbn Habbâb'ın gâlî oluşunda ittifak

91 İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 1/395.

92 İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 24/198.

93 Cûzecânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 140.

94 İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3/157.

95 Cûzecânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 171.

96 İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 1/175.

97 Cûzecânî tarafından sıkça kullanılan bu kavramın diğer hadis münekkitleri tarafından tercih edilmediği ifade edilmiştir. Bu konu hakkında bk. Karagözoğlu, *Duafâ Literatürü: Doğuşu, Gelişimi, Başlıca Özellikleri ve Rivâyetü'l-Hadis Kitaplarıyla İlişkisi*, 40.

98 Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, 4/208.

99 Ebû Dâvud, *Suâlâtü Ebî Ubeyd el-Âcûrî Ebâ Dâvud es-Sicistânî*, 141.

100 Bu konu hakkında bk. Uğur, "A'meş", 3/54.

101 Cûzecânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 79.

102 Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, 4/479.

edildiği yönünde görüşler de mevcuttur.¹⁰³ Cûzecânî ise onun hadisteki durumuna yönelerek onu iftiracı yalancı biri olarak nitelemektedir.¹⁰⁴ Cûzecânî'nin İbn Habbâb hakkında aşırıya kaçtığı düşünülmemelidir. Zira İbn Habbâb diğer münekkitler tarafından da muhtelif sıfatlarla cerh edilmiştir.¹⁰⁵ Şîî mescidinin imamı ve Şîîlerini kussâsından sayılan¹⁰⁶ Adıyy b. Sâbit hakkında ise onun istikametten saptığını, bununla beraber ondan sikaların rivâyet ettiğini bildirerek mutedil bir yol izlediği görülmektedir.¹⁰⁷ Yine Cûzecânî, Hibe b. Cüveyn hakkında onun sika olmadığını söylerken¹⁰⁸ İbn Hibbân onu ğâlî bir müteşeyyi' şeklinde tanımlamakta ve hadisinin zayıf (سٲ) olduğunu bildirmektedir.¹⁰⁹

Cûzecânî Mutezîle'nin etkili olduğu 3. asırda yaşamıştır. Bu dönemde Mutezilî akımlara karşı sert bir muhalif olan Ahmed b. Hanbel'in Cûzecânî ile yazışması, ona hürmet göstermesi ve onun görüşlerini minberde okuması, Cûzecânî'nin Ahmed b. Hanbel yanında önemli bir yerinin olduğunu göstermektedir. Ayrıca Zehebî, Allah'ın arşın üzerinde olduğunu, oradan bildiğini ve işittiğini söyleyen Osman b. Saîd ed-Dârimî'den bahsettiği sırada aynı dönemde tevile kaçmadan sıfatlara iman eden Ahmed b. Hanbel, Müslim b. el-Haccâc başta olmak üzere birçok isim saymış bunların arasında Cûzecânî'yi de zikretmiştir.¹¹⁰ Bununla beraber Cûzecânî *Ahvâlü'r-ricâl*'inde Hâricî, Şîî ve daha birçok fırkayı bid'at ehlinde sayarak onlardan uzaklaşıp sahih sünnete sarılma yönünde salık vermektedir.¹¹¹ Hadisin sıhhatine de ihtimam gösteren Cûzecânî, bu konuda sabit isnatlarla ulaşılan sahih hadis ve eserlere imtisak etmeye teşvik etmektedir.¹¹²

Sonuç

İslam tarihinin ilk dönemlerinde vuku bulan siyasî ve mezhebî olaylar toplumda itikadî ve siyasî bölünmelere sebep olmuştur. Hz. Ali ta-

103 Muallimî, *et-Tenkîl*, 1/246.

104 Cûzecânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 48.

105 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 32/506.

106 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 19/523.

107 Cûzecânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 55.

108 Cûzecânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 32.

109 İbn Hibbân, *es-Sikât*, 4/182.

110 Zehebî, *el-'Ulûv li'l-'aliyyi'l-ğaffâr*, 194.

111 Cûzecânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 1/357, 364, 365.

112 Cûzecânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 1/358.

raftarlığıyla bilinen Şîlik siyasi bir duruştan sonraki dönemlerde itikadî bir yapıya bürünerek mezhebî bir kimlik kazanmıştır. Ancak Hz. Ali ve Ehl-i beyt'ine yönelik Nâsibîlik gibi menfi tavrın siyasî duruştan öteye geçemediği görülmektedir. Şîa'da Nâsibîler'e yönelik itikadî ve amelî alanda karşıt bilgilerin olması onların mezhebin ana unsurlarından olan Hz. Ali ve nesline menfi tutumlarından kaynaklanmıştır.

Hicrî ilk asırlarda muhtelif şehir ve toplumlar çeşitli kimliklerle öne çıkmıştır. Bu durum ise yine ilk dönem yaşanan siyasî ve mezhebî olaylardan kaynaklanmıştır. Şahıslar ve râviler hakkında kullanılan bazı yorumlar, onların daha sonradan bu yorumlar üzerinden tenkit edilerek farklı sıfatlarla itham edilmelerine sebep olmuştur. Bu bağlamda hicrî 2. asrın önemli münekkitlerinden Ebû İshâk Cûzecânî'nin Hz. Ali'ye muhalif durduğu iddiası sonraki dönemlerde onun Nâsibe ve emsali mezheplerle nitelenmesine sebep olmuştur. Onun Hz. Ali'ye muhalif olarak gösterilmesi ve bu konudaki muhtelif, ancak neticede aynı iddialar, muhtemelen ilk olarak İbn Hibbân tarafından zikredilmiş, sonrasında ise Darekutnî ve İbn Adî tarafından tekrar edilmiştir. Cûzecânî'nin Hureyzî ya da Harûrî mezheplerine nispet edilmesinin aslı olmadığı gibi, bu bağlamda onun Nâsibîlikle ithamında kullanılan en güçlü argümanlardan tavuk kesimi hadisesi sırasında söylediği iddia edilen sözlerin de sağlam bir dayanağı bulunmamaktadır. Senedi problemlili olan rivâyet, metin kritiği açısından da muhtelif tenkitlere açıktır.

Cûzecânî'nin Hz. Ali'ye karşı menfi tutum sahibi olduğu hususunda ileri sürülen ve çalışmamızda aslının bulunmadığını ispat etmeye çalıştığımız ithamlar evvel emirde onu Nâsibî yapmamaktadır. Zira İbn Mihrân ve Ömer b. Abdülazîz'in Hz. Ali hakkında olumsuz addedilebilecek sözleri onları Nâsibî yapmadığı gibi Hz. Ali sevgisini de onlardan nefyetsizdir. Yine Nesâî'nin Hz. Ali'ye olan muhabbeti de onu ıstılâhî anlamda müteşeyyi' yapmamaktadır.

Cûzecânî Nâsibîlikle itham edilmesi yönündeki iddiaların en büyük etkisi yine kendisinin otorite olduğu cerh ve ta'dîl ilmi üzerinde görülmektedir. Hz. Ali'ye muhalif olduğu iddiasıyla başlayan, zamanla Nâsibîliğe dönüşen ve bazı araştırmacıların ağır sözlerle itham ettiği ve bazı Şîilerin ise bu iddialar üzerinden Ehl-i sünnet'e yükledikleri ithamalar, Cûzecânî'nin müteşeyyi' ya da özellikle bu yönüyle öne çıkan Kûfeli râviler hakkındaki cerh ifadelerinin itibardan düşmesine sebep olmuştur.

Halbuki Cûzecânî'nin sadece müteşeyyi' râvîleri değil, dönemin tüm bi-d'at addedilen fırkalarına aynı tenkit üslubuyla yaklaştığı görülmektedir. Cerh ettiği birçok müteşeyyi' râvî hakkında kullandığı kelimelerin, daha sonraki münekkitlerin aynı râvîlere yönelik kullandığı ifadelere göre daha itidalli olduğu da görülmektedir.

İbn Hibbân'ın Cûzecânî'yi doğrudan ya da dolaylı olarak Nâsibîlikle nitelemesi ve aynı ancak zayıf iddiaların İbn Adî ve Dârekutnî tarafından yinelenmesi Cûzecânî hakkındaki iddiayı güçlendirmese de onun Nâsibî olduğu düşüncesini sonraki müellifler nazarında güçlendirmiştir. Cûzecânî'nin Harûrî ya da Hureyzî mezhepleriyle ilişkilendirilmesi onun İbn Hacer nazarında Gulat Nâsibîler'den addedilmesine sebep olmuştur. el-Kevserî'nin Ebû Hanîfe hassasiyeti sebebiyle Cûzecânî hakkındaki ithamlar bir ileri seviyeye taşınmıştır. Ancak Cûzecânî hakkındaki ithamlar günümüze yaklaştıkça şiddetini artırsa da kaynak olarak iddiadan öteye geçmemektedir. Bu durum, erken dönemde siyasî ya da mezhebî ithamların farklı zamanlarda yinelenmesinin ileriki süreçlerde iddianın genel kabul addedilebileceği, bunun ise cerh ve ta'dîl ilminde etkili olabileceğini göstermektedir. Bunun yanında yine erken dönemde muhtelif gerekçelerle yapılan ithamların farklı çalışmaların konusu yapılarak tetkik edilmesinin de zarurî olduğunu ortaya koymaktadır.

Hicrî 4. asırda muhtelif müellifler tarafından Cûzecânî'nin Dımaşk ahalisinin duruşuna meyilli olduğu, onun Hz. Ali'den hoşlanmadığı gibi hafif ithamların sonraki dönemlerde ağır ithamlara dönüşmesi, bazı durumlarda hakkındaki iddiaların ricâl ilmindeki otoritesinin önüne geçmesine sebep olmuştur. Zira onun sika ve hâfız olduğunu belirten İbn Hacer, itikadî ihtilaf sebebiyle, kendisi ile cerh ettiği kişi arasında husumet bulunan kişilere Cûzecânî'yi örnek vererek onu cerhinde tevakkuf edilecek kişiler arasında saymıştır. Cûzecânî'nin Kûfeli râvîlere yönelttiği tenkitleri mezkûr gerekçeyle reddeden İbn Hacer'in bu ifadesi, Cûzecânî'nin genel anlamda itibardan düşmesine sebep olmasa da onun Kûfeli râvîlere yönelttiği cerhlere kuşkuyla yaklaşılmamasına neden olacağı muhakkaktır.

Yapmış olduğumuz bu çalışma, özellikle erken dönem mezhebî ve siyasî olaylar etrafında şekillenen ve birtakım fırkalarla ilişkilendirilen ve daha sonradan toplumda öne çıkan bazı İslam alimleri hakkında kullanılan nitelemelerin, muhtelif dönemlerde etkisini ortaya koymuştur. Bu durum erken dönem siyasî ve mezhebî bağlamda menfi nitelemelerin sıhha-

tini araştırmayı zaruri hale getirmektedir. Zira muhtelif menfî nitelemeler üzerinden Cûzecânî örneğinde görüldüğü üzere müteşeyyi' râviler hakkındaki yorumların onun Nâsıbî olduğu iddiasıyla itibardan düşürülmesi, muhakkak onun görüş bildirdiği birçok meselenin farklı yorumlanmasına sebep olmuştur. Erken dönem İslam alimlerine yönelik ithamların araştırılması ve böylece doğru bilgilerin ortaya konulması, itibardan düşürülen görüşlerinin ilgili konularda tekrar değerlendirilmesine vesile olacaktır. Bir vakıa tespiti yapan ve teorik anlamda Cûzecânî'nin Nâsıbî addedilmesinin onun râvilere yönelik tenkitlerinin sonraki dönemlerde nasıl değerlendirildiğini sunan bu çalışma, konunun pratik sonuçlarının ortaya konulacağı farklı ve daha hacimli çalışmaların önemine işaret etmektedir.

Kaynakça

Abdurabbuh, Nevâl Fathî Nazmî. *Cûzecânî ve eseru bid'atihî 'ala aqvâli'n-naqdiyye*. Gazze: el-Câmü'âtü'l-İslâmî, Külliyyetü Usûlü'd-dîn, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Âcurrî, Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin b. Abdillâh. *eş-Şerî'a*. 5 Cilt. Riyâd: Dâru'l-Vatan, 2. Basım, 1999.

Askerî, Hasan b. Ali. *et-Tefsîrû'l-mensûb ilâ'l-İmâmi'l-Hasan*. Kum: Medresetü'l-İmâmi'l-Mehdî, 1409.

Avnî, Hatim b. Arif. *'Aqlâniyyetü menheci'l-muhaddisîn fi't-tahakkuk min'adaleti'r-ruvât*. Kahire: Merkezü İhyâi li'l-buḥûs, 2020.

Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkâhir. *el-Farḫ beyne'l-fıraḫ*. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1977.

Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Tarîḫü Bağdâd*. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 2002.

Bahrânî, Yusuf. *el-Ḥadâiku'n-nâḍire*. Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1409.

Burkî, Ahmed b. Muhammed. *el-Meḥâsin*. 2 Cilt. Kum: Dâru'l-Kutubi'l-İslâmiyye, 1371.

Burrî, Muhammed b. Ebû Bekir. *el-Cevheretü fî nesebi'n-nebî ve aşâbihi'l-'aşara*. Riyâd: Dâru'r-Rufâî, 1983.

Cezâirî, Nimetullah. *el-Envâru'n-Nu'mâniyye*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî, 1431.

Cûzecânî, Ebû İshak İbrahim b. Yakûb. *Ahvâlû'r-ricâl*. Faysalabad: Hadis Akademî, ts.

Cûzecânî, Ebû İshak İbrahim b. Yakûb. *eş-Şecere fî Ahvâli'r-ricâl*. thk. Abdülalîm el-Bestevî. Riyad: Dâru't-Tahâvî, 1990.

Çakan, İsmail Lütü. "Cûzcânî, Ebû İshak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8/97-98. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Dûlâbî, Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed. *el-Künâ ve'l-esmâ*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2000.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *Suâlâtu Ebî*

Ubeyd el-Âcûrî Ebâ Dâvud es-Sicistânî. Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1979.

Esterâbâdî, Muhammed el-Emîn. *el-Fevâidü'l-medeniyye*. Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1424.

Eşarî, Ahmed b. Muhammed el-Kummî. *en-Nevâdir*. Kum: Medrese-tü'l-İmâmi'l-Mehdî, 1409.

Eş'arî, Ebû'l-Hasan. *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn*. Wiesbaden: Fransz Steiz, 1400.

Fâsî, Takıyyüddin Muhammed b. Ahmed. *el-İkdu's-semîn fî tarîhi'l-beledi'l-emîn*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.

Hamevî, Şihabuddin Ebû Abdullah. *Mu'cemü'l-büldân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 2. Basım, 1995.

Hilâlî, Süleym b. Kays. *Kitabu Süleym*. Kum: el-Hâdî, 1405.

İbn Abdülber, Ebû Amr Yusuf b. Muhammed. *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1992.

İbn Adî, Ebû Ahmed b. Adî el-Cürcânî. *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*. 9 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418.

İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen. *Târîhu medîneti Dımaşk*. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415.

İbn Ebû Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs. *el-Cerh ve'ta'dîl*. Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-'Arabî, 1952.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *el-İşâbe fî temyîzi's-saḥâbe*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1412.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1379.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*. Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*. Suriye: Dâru'r-Reşîd, 1986.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Tehzîbü't-Tehzîb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed. *el-Mecrûhîn mine'l-muḥaddisîn ve'd-ḍu'afâi ve'l-metrûkîn*. 3 Cilt. Halep: Dâru'l-Va'yi, 1396.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed. *es-Sikât*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1975.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İsmâîl b. Şihâbiddîn. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 14 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsî'l-Arabî, 1988.

İbn Kılıç, Moğultay, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*. 12 Cilt. Kahire: el-Fâruku'l-Hadîse, 2001.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrim b. Ali. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1414.

İbn Rizîn, Alâ. "Kitâbu Alâ b. Rizîn". *el-Usûlu's-sitte 'aşara*. Kum: Müessesese Dâru'l-Hadîsi's-Sekâfiyye, 1423.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn. *Minhâcü's-sünneti'n-nebeviyye*. Riyad: Câmiatu'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd, 1406.

İbn Ukayl, Seyyid Muhammed. *el-Utabu'l-cemîl 'alâ ehl-i'l-cerḥi ve't-ta'dîl*. Beyrut: Müessesetü'l-Belâğ, 1410.

İbnü'l-Esîr, Ebû Hasan İzeddin. *el-Lübâb fî tehzîbi'l-ensâb*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1980.

İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed. *Şezerâtü'z-zeheb fî aḥbâri men zeheb*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1406.

İbnü's-Sıddık, Abdülazîz el-Ğumârî. *Beyânü naksi'n-nâkis*. Filistin: el-Merkezü'l-Vatanî, 2020.

İsmail, Mohammad Yusuf Mohammad. *Ebû İshâk Cûzecânî (259/873) ve Ahvâlü'r-Ricâl Adlı Eserî*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.

Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî, *Tertîbü'l-medârik ve taḥrîbü'l-mesâlik*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.

Kahraman, Hüseyin. "Hanefî Fakîh Ebû Süleyman Cûzecânî (öl.?) ve Hadisçiliği". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 12/29 (2020), 1327-1353.

Kandemir, M. Yaşar. "Mizzî, Yûsuf b. Abdurrahman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/220-221. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

Erken Dönem Hadis Münekkitlerinden Ebû İshâk Cûzecânî'nin Nâsıblikle İtham Edilmesinin Tenkidi

Karagözoğlu, Mustafa Macit. *Duafâ Literatürü: Doğuşu, Gelişimi, Başlıca Özellikleri ve Rivâyetü'l-Hadis Kitaplarıyla İlişkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.

Kefevî, Ebû'l-Beka Eyyûb. *el-Külliyât*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997.

Kevserî, Muhammed Zâhid, *Te'nîbü'l-Ḥaṭîb*. Beyrut: b.y., 1990.

Kızıl, Fatma. "Batı'da Hadis Çalışmalarında Tek Râvili Tarîkler". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 10/2 (Aralık 2012), 7-22 .

Kohlberg, Etan. "Non-Imâmî Muslims in Imâmî Fiqh". *Belief and Law in Imâmî Shi'ism*. Hampshire: Variorum, 1991. 99-105.

Kummî, Ali b. İbrahim. *Tefsirü'l-Ḳummî*. Kum: Dâru'l-Kitab, 1404.

Kummî, Sa'd b. Abdillâh. *Kitâbu'l-maḳâlat ve'l-fıraḳ*. Tahran: Matba'a Haydariyye, 1360.

Küleynî, Muhammed b. Yakûb. *el-Kâfî*. 8 Cilt. Tahrân: Dâru'l-Kutubi'l-İslâmiyye, 1407.

Leknevî, Muhammed Abdulhay, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Ḥanefiyye*. Mısır: Dâru's-Sâade, 1424.

Leknevî, Muhammed Abdulhay. *er-Ref'u ve't-tekmîlu fî'l-cerḥ ve'ta'dîl*. thk. Abdulfettah Ebû Ğudde. Kâhire: Dâru's-Selâm, 6. Basım, 2000.

Mağribî, Ahmed b. Es-Sıddîk. *Fethü'l-Meliki'l-'Alî*. Necef: Mektebetü'l-İmâmî'l-Emîri'l-Mü'minîn, 1388.

Meclisî, Muhammed et-Takiî. *Ravḍatu'l-muttaḳîn*. Kum: Müessesetü Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 2008.

Memdûh, Mahmud Saîd. *Ġâyetü't-tebcîl*. Kahire: Dâru'l-İmâmî't-Tirmizî, 2005.

Mizzî, Yusuf b. Zeki Abdurrahman. *Tehzîbü'l-Kemâl*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400.

Muallimî, Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî. *et-Tenkîl bimâ fî te'tîbi'l-Kevserî mine'l-ebâṭîl*. el-Mektebü'l-İslâmî, 2. Basım, 1406.

Müfid, Muhammed b. Muhammed. *el-Muḳni'a*. Kum: Mu'temerü El-fiyeti'-Şeyh el-Müfid, 1413.

Necefî, Muhammed el-Hasan Muzaffer. *Delâilu's-şıdk linehci'l-hağ*. 6. Cilt. Kum: Müessesetü Âli'l-Beyt, 1422.

Nesâî, Ahmed b. Şuayb. *Haşâişu emîri'l-mü'minîn 'Alî b. Ebî Tâlib*. Kuveyt: Mektebetü'l-Mualla, 1406.

Nesâî, Ahmed b. Şuayb. *Sünenü'n-Nesâî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991.

Nevbahtî, Hasan b. Mûsâ. *Fıraku's-Şî'a*. Kâhire: Menşûratu'r-Rıdâ, 1423.

Sadûk, Muhammed b. Ali. *'İlelü's-şerâi'*. Kum: Kitab Furûşi Dâverî, 1385.

Sadûk, Muhammed b. Ali. *Men lâ yağduruhu'l-fağih*. thk. Ali Ekber el-Gifârî. 4Cilt. Kum: Defteri İntişârat İslâmî, 1413.

Sadûk, Muhammed b. Ali. *Sevâbu'l-a'mâl*. Kum: Dâru's-Şerîfi'r-Radî, 1406.

Safedî, Selahaddin. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, 2000.

Sâidî, Ebû Muhammed. *Nefyü zâhireti't-tekfîr 'inde'l-İmâmiyye*. Tahran: Dâru Maş'ar, 1434.

Sekkâf, Hasan b. Ali. *Zehru'r-reyhân*. Beyrut: Dâru'l-İmâmi'r-Revâs, 3. Basım, 2009.

Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr. *el-Ensâb*. 13 Cilt. Haydarabâd: Meclisü Dâiretü'l-Me'ârifi'l-Osmâniyye, 1382.

Şahin, Hanifi. *Şîilerin Gözüyle Sünniler*. İstanbul: Mana yayınları, 2016.

Şehristânî, Tâcüddîn Muhammed b. Abdilkerîm. *el-Milel ve'n-nihâl*. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1404.

Topgöl, Muhammed Enes. *Hadis Râvilerinde Şîilik Eğilimi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Uğur, Mücteba. "A'meş". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/54. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Erken Dönem Hadis Münekkitlerinden Ebû İshâk Cûzecânî'nin Nâsibîlikle İtham Edilmesinin Tenkidi

Useymin, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sâlih b. Muhammed. *Şerhu'l-'aķîdeti'l-vâsitiyye*. Suud: Dâru İbni'l-Cevzî, 6. Basım, 1421.

Zehebî, Muhammed b. Muhammed. *Tâcu'l-'arûs*. 40 Cilt. Kuveyt: Dâru'l-Hidâye, ts.

Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. *el-'Ulûv li'l-'aliyyi'l-ġaffâr*. Riyad: b.y. 1995.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemsuddin. *Mîzânû'l-i'tidâl fî naķdi'r-ricâl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1963.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemsuddin. *Tezķitetü'l-ĥuffâz*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997.

Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *el-'İber fî ĥaberi men ġaber*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.

Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1985.

Ziriklî, Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd. *el-A'lâm*. 8 Cilt. Dâru'l-İlm, 15. Basım, 2002.